
НАСЪРЧАВАНЕ НА УЧАСТИЕТО НА МСП В ДУАЛНО ОБУЧЕНИЕ В КОНТЕКСТА НА РЕГИОНАЛНИТЕ РАЗЛИЧИЯ В БЪЛГАРИЯ

Силвия Тонева¹

¹Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – София,
България

Е-мейл: ¹silviant@uni-sofia.bg

Кристина Стефанова²

²Институт за икономически изследвания при Българската
академия на науките – София, България

Е-мейл: ²k.stefanova@iki.bas.bg

Резюме: Целта на статията е да отправи препоръки за развитието на системата за дуално образование в България от гледна точка на увеличаване участието на МСП и отчитайки регионалните специфики на образователната структура на населението и младежката безработица. Финансови стимули, мащабна информационна кампания и видимост на участващите фирми са едни от важните фактори за стимулиране на МСП да се включват като партньори в дуалната система. За осигуряване на по-широко участие на бизнеса е важно, финансовите стимули постепенно да се разширяват (чрез временна подкрепа, чрез безвъзмездни средства, данъчни облекчения и др.). Съществуващите различия между регионите в България предполагат, че по-съществено стимулиране на МСП за включване като партньори в дуално обучение може да се осъществи чрез прилагане на регионален критерий. При планиране на мерките за развитие на системата на дуално образование в България е добре да се положат усилия за обхващане на повече лица, при които има риск от отпадане от образователната система, и лица, които няма да се обучават във висша образователна степен.

Ключови думи: дуално обучение, МСП, NUTS 2, образователна структура на населението, младежка безработица.

Тази статия се **цитира**, както следва: **Тонева, С.; Стефанова, К.** (2024). Насърчаване на участието на МСП в дуално обучение в контекста

на регионалните различия в България. Народностопански архив, (1), с. 57-71.

URL: nsarhiv.uni-svishtov.bg

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.ea-nsa.2024.1.04.bg>

JEL: E24, I21, I26, O52.

* * *

Въведение

Дуалното обучение е тясно свързано с придобиването на професионална квалификация по избрана професия и се организира чрез партньорство между образователна институция (професионална гимназия или център за професионално обучение) и един или повече работодатели. Предимството на тази форма е, че включва както практическо обучение в реална работна среда под ръководството на наставник, така и теоретично обучение, свързано със съответната професия, провеждано в институция за професионално образование и обучение (ПОО). Възникнал в Германия, Австрия и Дания, този модел е доказал своята ефективност и ползи, което е довело до постепенното му интегриране в образователните системи на много от държавите—членки на Европейския съюз, включително и в България.

Един от основните мотиви за разширяване на системата за дуално обучение в България е осигуряването на специфични умения за пазара на труда на младите хора и адресиране на проблема с младежката безработица. Причините за нея са обективни, но чрез образователната система може да се повлияе в положителен аспект и да се редуцират мащабите на проявление чрез промяна в качествата на труда. Lamza-Maronić, Ivancić and Majstorovic (2014) посочват във връзка с това, че обучението във фирмата се очаква да доведе до естествено изравняване на търсенето и предлагането на труд. Средното професионално образование като цяло се свързва с по-лесна първоначална интеграция на пазара на труда, което се доказва и признава широко в научната литература (вж. Ryan, 2001; Biavaschi et al., 2012; Cahuc, Carcillo, Rinne and Zimmermann, 2013; Lamza-Maronić et al., 2014; Hall, 2016; Zimmermann et al., 2016; Brunetti and Corsini, 2018 и др.). Дуалната система, която съчетава теоретично образование в училищата и практическо обучение в работна среда в още по-голяма степен увеличава адаптивността на образователната система към пазара на труда. Brunetti and Corsini (2018) доказват в свое изследване на избрани държави от ЕС, че професионалното образование често повишава

пригодността за заетост на завършилите средно образование по отношение на завършилите общо образование, но въздействието му в някои случаи не е статистически значимо, докато системите с дуалното професионално обучение се представят по-добре.

Несъмнено дуалната система има редица предимства, но за нейното прилагане на практика има решаващо значение готовността на бизнеса да се включи активно. Към момента около 90 компании са регистрирани в информационна база данни с работодателите, които предоставят обучение в процеса на работа. Въпреки че на практика повече компании са ангажирани в дуалната система, нейният обхват в България е малък. За да може дуалната форма на обучение да се разпространи широко в средното професионално образование в България, е необходимо много по-активна ангажираност и участие на бизнеса.

Компаниите в България трябва да имат основна и движеща роля за разширяването и утвърждаването на дуалното обучение и именно това е поставено в центъра на Стратегическата визия за развитие на системата за дуално обучение. Особено важно в този смисъл е да се привлекат и стимулират по-малките предприятия, да се включат като партньори в системата на дуално обучение, които по данни от НСИ през 2022 г. представляват 99.8% от всички нефинансови предприятия в България. Освен това, по данни от НСИ за същата година, 74,4% от заетите в сектора на нефинансовите предприятия са заети в малки и средни предприятия (МСП), като тяхното значение за икономиката непрекъснато расте. Във връзка с това стимулирането на МСП да участват в дуално обучение е решаващо за успеха на системата в България.

Ползите от развитието на дуалната система се разпростират не само върху обучаваните лица, но имат благоприятно въздействие върху участващите компании и предизвикват множество положителни външни ефекти за регионалното развитие в страната, пазара на труда и икономиката като цяло. Обучението чрез дуалната система е много важно за лицата, които не планират висше образование, а ще преминат към пазара на труда, защото в по-висока степен може да осигури необходимите умения за старт на трудовата кариера в сравнение с придобиването на средно общо образование. Същевременно привличането на повече малки предприятия от цялата страна да се включват като партньори в дуалната система и създаването на повече възможности за заетост и усвояване на професия в ученическа възраст, може да противодейства в определена степен на обезлюдяването на райони в страната. Развитието на дуалното обучение може да допринесе също за разрешаване на проблема с недостига на работна ръка в предприятията в някои региони на България. При това наемането на външни за семейството служители може да увеличи гъвкавостта на

микро- и малките семейни фирми, да позволи натрупване на знания и увеличаване на конкурентоспособността им (Йорданова, 2014).

Успехът на дуалното обучение в България зависи от ангажираността на МСП. Във връзка с това са необходими добре планирани мерки за популяризиране на системата, ползите от нея и стимулиране на фирмите да участват като партньори. При формиране на тези мерки е важно да се отчетат и съществените регионални различия в образователната структура на населението, и спецификите на пазара на труда в България. Страната се характеризира с големи вариации в дяловете на населението с висше образование и затъпеността на средно професионално образование между различните региони, а също и в нивата на младежка безработица.

Целта на статията е да отправи препоръки за развитието на системата за дуално образование в България от гледна точка на увеличаване участието на МСП и отчитайки регионалните специфики на образователната структура на населението и младежката безработица. За изпълнение на целта ще бъдат анализирани: данни от проведено скорошно микро-проучване сред собственици на МСП в България от авторския колектив; стратегически национални документи за развитието на МСП; тенденциите и регионалните различия в образователната структура на населението и младежката безработица на база статистическа информация от Евростат. За реализиране на целта статията е структурирана, както следва. Следващата част представя развитието на системата за дуално обучение в България. Третата част анализира някои възможности за стимулиране на МСП за участие в партньорства за дуално обучение. Четвъртата част представя регионалните различия в образователната структура на населението и младежката безработица. В последната част са обобщени основните изводи от анализа.

1. Развитие на системата за дуално обучение в България

Принципът на дуалното обучение е въведен в България с промени в Закона за професионалното образование и обучение (ЗПОО) през юли 2014 г. През август 2015 г. е утвърдена Наредба № 1 от 8 септември 2015 г. на Министъра на образованието и науката, която определя правилата и условията за провеждане на дуална форма на обучение. Ученето чрез работа се прилага за две групи обучаеми: ученици в професионалните гимназии и лица на 16 и повече години в лицензираните центрове за професионално обучение. През 2019 г. е доразвита правната рамка за дуално обучение чрез две важни стъпки. Първо е създадена информационна база данни с работодателите, имащи право да предоставят обучение в

процеса на работа, която е публично достъпна на сайта на Министерството на икономиката и индустрията. Включването в нея е доброволно и без такса. Второ, в началото на април 2019 г. със заповед на Министъра на образованието и науката е одобрена програма за обучение на наставници във фирмите, които да провеждат обучение на работно място. Тя идентифицира ключови теми за придобиване на базови педагогически знания, развиване на умения и компетенции за планиране, организиране, провеждане и оценяване на дуално обучение.

Въвеждането на дуалното обучение в България се осъществява постепенно. Първият мащабен проект, в който се въвежда дуалният модел в страната, е проект ДОМИНО – Дуално образование за модерните изисквания и нужди на обществото“, който стартира през 2015 г. Първоначално се включват професионалната гимназия по хранително-вкусови технологии „Проф. д-р Георги Павлов“ в София и професионална гимназия „Иван Хаджигенов“ в Казанлък. През следващата година се включват още 14 училища, а партньори по проект ДОМИНО са 60 български и чуждестранни фирми. През учебната 2018/2019 година 1 600 ученици в 32 професионални гимназии в 19 града в цялата страна се обучават по дуалната система по общо 12 професии. До края на проекта броят на партниращите компании достига над 170.

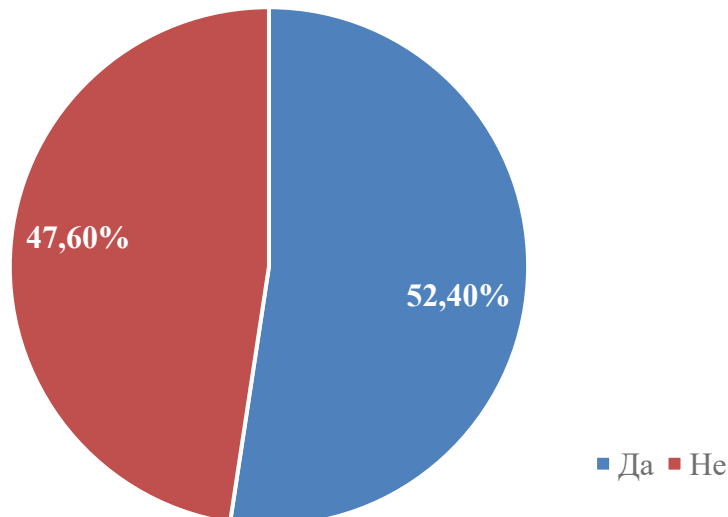
След учебната 2019/2020 г. и през следващите три години дуалното обучение се финансира от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ с 24,5 млн. лв. Проект „Подкрепа за дуалната система на обучение“ се изпълнява от Министерството на образованието и науката (МОН) и цели да спомогне за повишаване на съответствието на ПОО с изискванията на пазара на труда, като създаде възможности за повишаване на квалификацията на бъдещата работна сила по професии, ключови за икономиката на страната. През 2021 г. повече от 130 професионални училища участват в проект „Подкрепа за дуалната система на обучение“. През 2022 г. общият брой на записаните в дуална форма ученици надхвърля 11 000, от които 2 106 са записани за учебната 2022/2023 г. През учебната 2023/2024 година малко над 11 500 ученици се обучават в дуална форма на обучение в България.

През септември 2023 г. Консултативният съвет за професионално образование и обучение приема Стратегическа визия за развитие на системата за дуално обучение, която има четири стратегически цели за развитие: цялостно интегриране на дуалното ПОО в образователната система; превръщане на бизнеса в движеща сила на дуалната система; разширяване на социалния и регионален обхват на дуалната форма на обучение и институционално укрепване и разширяване на партньорствата със заинтересованите страни. За всяка от формулираните стратегически

цели в документа са предложени инструменти и програмни мерки. Следващите стъпки включват разработване на подробен План за действие за реформиране и прилагане на дуалното обучение въз основа на приетата стратегическа визия. Предвижда се промяна на нормативната уредба в областта, осигуряване на необходимото финансиране и надграждане на административния капацитет на национално и регионално ниво за по-широко прилагане на дуалната форма.

2. Възможности за стимулиране на МСП за участие в партньорства за дуално обучение

Проведеното през 2023 г. микропроучване чрез онлайн анкета изследва познаването на дуалната форма на обучение и факторите за включване като партньор на 21 микро- и малки предприятия. В проучването най-голям е дялът на представителите на сектор Услуги (61.9%), следван от Производство (19%). С равен дял (4.8%) са анкетираните лица от секторите Транспорт, Проектиране, Търговия и Строителство. Резултатите показват, че по-голямата част от участниците познават спецификата на дуалната система (вж. Фиг. 1).

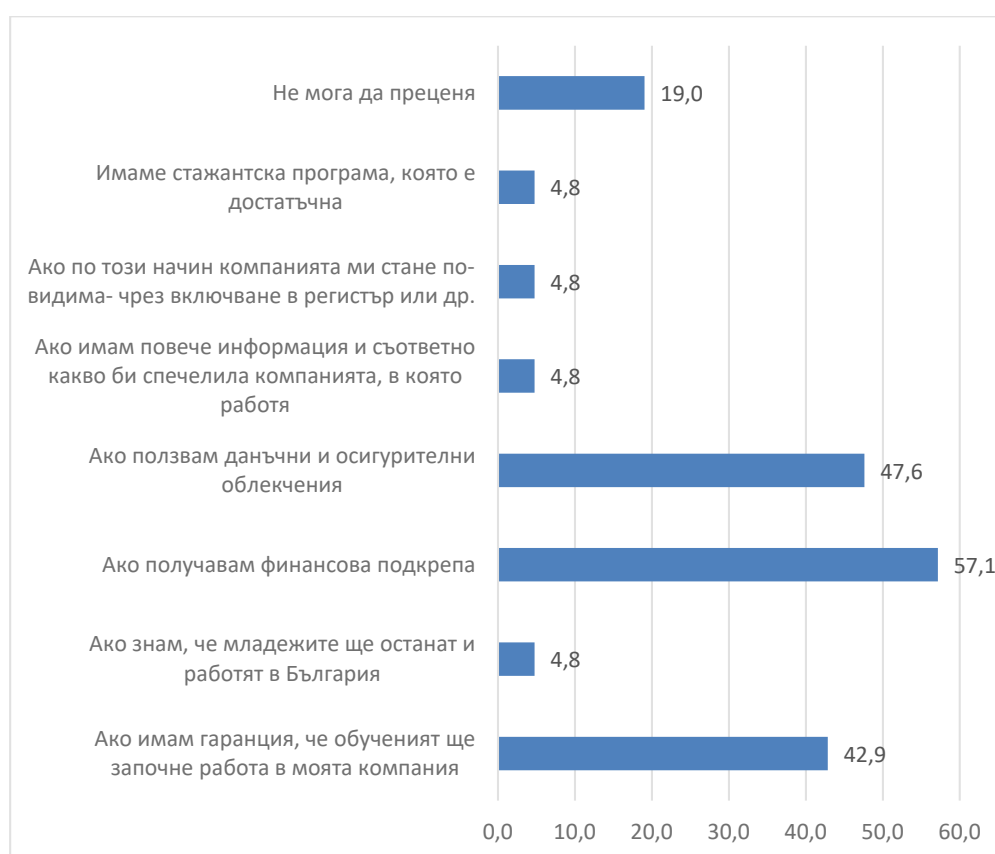

Източник: Данни от проучване ноември 2023 г.

Фигура 1. Отговор на въпроса: Познавате ли спецификата на дуалната форма на обучение?

Въпреки че дуалната форма на обучение е позната сред по-голямата част от анкетираните микро- и малки предприятия, едва 19 % от тях са участвали като партньори чрез предоставяне на работно място и подготвен наставник за практическо обучение, а 81% от респондентите не са били партньори в дуално обучение.

Проучването на условията, при които компаниите биха осигурили практическо обучение, показва, че най-сериозен интерес към включване в дуалната система на обучение би предизвикало предлагането на финансови стимули за компаниите (финансова подкрепа, субсидии или данъчни или осигурителни облекчения). Друг сериозен стимул за компаниите представлява запазването на обучените кадри в компанията. 42.9% от респондентите са посочили, че за тях е важна сигурността, че инвестираните в обучение средства ще гарантират задържане на обучаемото лице и след формалното приключване на дуалната форма (вж. Фиг. 2).

Фигура 2. Отговори на въпрос: При какви условия бихте осигурили практическо обучение във Вашата компания?

Източник: Данни от проучване ноември 2023 г.

Представител на една от анкетираниите компании е посочил, че важно условие за предоставяне на професионално образование е, компанията да бъде видима като партньор в дуалното обучение чрез публичност и включване в достъпни регистри. Това показва, че за някои от МСП участието в дуалната система е крачка в изграждането на имидж на социално отговорен работодател. Интересно е, че 19% от анкетираниите не могат да формулират конкретни условия, при които биха осигурили практическо обучение в своята компания. Това би могло да се дължи на слабото познаване на дуалната система, както и на слабата мотивация за участие (вж. Фиг. 2).

Условията, които ще стимулират фирмите да се включат в дуалната система на обучение, насочват към причините за все още слабото участие на бизнеса в системата. Възможните ограничения за включването на по-малки компании биха могли да се търсят в няколко направления. На първо място липса на свободен финансов ресурс за обезпечаване организирането на практическото обучение (обучение на наставник, разходи за обучаемото лице и др.). Второ, липсата на гаранции за възвръщане на инвестициите в обучение на лицата чрез запазване на обучените кадри. Извън информацията от проучването могат да се предположат и други ограничения за включване. Пречка може да представлява липсата на подготвени наставници, които да отговарят на изискванията на действащата нормативна уредба, а също и броя обучаеми лица, които могат да се приемат за практическо обучение в по-малките по размер фирми.

В страната са планирани определени действия за стимулиране включването на повече предприятия в дуалната система, които адресират в определена степен идентифицираните ограничения. Сред тях е поемането от държавния бюджет на задължителното социално и здравно осигуряване за учениците, включени в обучение чрез работа чрез наемане на трудови договори от работодатели от 01.04.2024 г. Това изменение е въведено с чл. 17аб от ЗПОО. Освен това в Националната стратегия за малките и средните предприятия 2021–2027 г. в четвъртата област на въздействие Дигитализация и умения е заложена конкретна мярка 4.4. Насърчаване на участието на МСП в дуално обучение (обучение чрез работа). Действията, планирани по тази мярка, се изразяват в: последващо развитие и поддържане на информационна база данни на работодателите, които отговарят на изискванията за участие в партньорства за дуално обучение; насърчаване на МСП, които предоставят дуално обучение, в процеса на участието им в програми с национално и европейско финансиране; учредяване и връчване на годишни награди за МСП работодатели

с постижения в областта на дуалното обучение; учредяване на бранд/търговска марка на дуалната система на обучение, който да отличава всички работодатели, които участват успешно в нея.

Предприетите стъпки от публичните власти в страната, а също и планираните мерки, могат да се оценят положително. Поемането на осигуровките на наетите лица в дуално обучение ще облекчат предприятията и се очаква да увеличат мотивацията им за включване в системата. Последните две планирани действия по мярка 4.4. от Националната стратегия за малките и средните предприятия 2021–2027 също са важни, тъй като ще позволят компаниите, които участват в дуално обучение, да станат по-видими и ще подобрят техния имидж, което също може да ги мотивира да участват като партньори в дуалното обучение. Чрез предвиденото в стратегията насърчаване на МСП, предоставящи дуално обучение да участват в програми, също ще се осигури финансова подкрепа на фирмите, което е важно за тяхната мотивация да се включват като партньори.

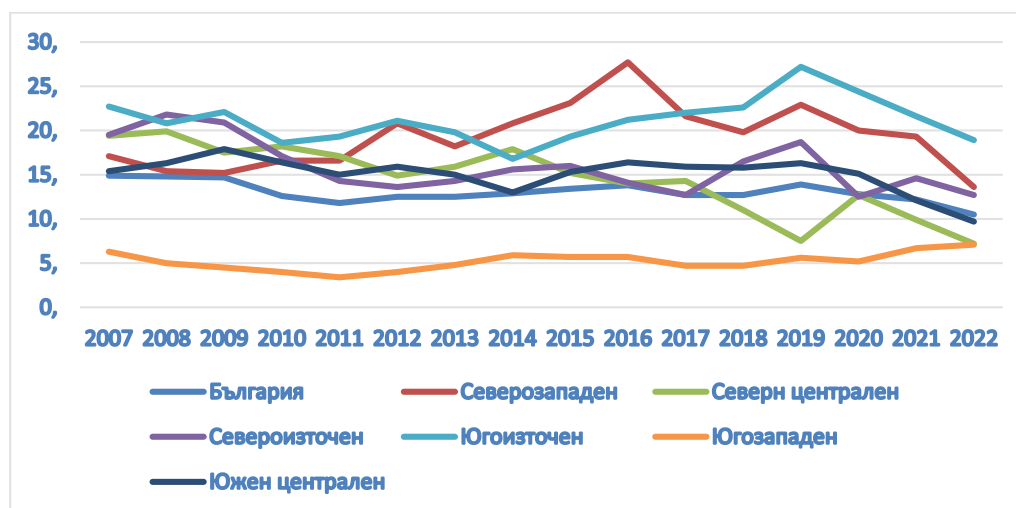
Въпреки въведените и планирани мерки до момента в страната, е необходимо постепенно надграждане на усилията в различни направления. Предвидените мерки в Националната стратегия за малките и средните предприятия 2021–2027 г., целящи да отличат компаниите, които са включени в дуалната система, трябва да се допълнят с широка информационна кампания за популяризиране на ползите от участие за фирмите. Дигитализацията трябва да се използва много интензивно за насърчаване на дуалната форма на обучение (Тонева, 2022). Дигиталната среда е много подходяща за такъв вид широки информационни кампании сред МСП, за да се подобри тяхната осведоменост за ползите от включването им в партньорства за обучение чрез работа. За успеха на дуалното обучение е също толкова важно да бъде проведена кампания и сред родителите и учениците за ползите от дуалното обучение, особено в районите с висок процент на отпадналите от училище и ниска степен на завършващите висше образование.

В някои страни от Централна и Източна Европа са налице добри примери за въвеждане на по-съществени мерки за подкрепа на МСП за включване в дуалното обучение. Така например в Хърватия се отпускат безвъзмездни средства за МСП и стипендии за обучаемите, за да се насърчи участието в професионално обучение и усвояването на занаяти. В резултат МСП в страната имат значителен интерес към участие в схемата за безвъзмездни средства. В Словакия също са създадени стимули, насочени както към предприятията, предлагащи практическо обучение (директни плащания, данъчни облекчения), а също и към обучаващите се лица, които постигат успех.

Безспорно финансовите стимули са най-ключовият аспект във всяка мотивационна схема за развитие на дуалното обучение. За това говорят резултатите от проведеното микропроучване, опитът на други страни и посоката на най-скорошните предприети мерки от българските институции. Във връзка с това за осигуряване на широко участие на МСП е необходимо, финансовите стимули да се разширяват чрез временна подкрепа чрез безвъзмездни средства, данъчни облекчения и др. Това, обаче, трябва да се осъществи чрез определена диференциация на регионален принцип посредством предварителна оценка на спецификите относно нуждите на бизнеса, пазара на труда, процента на отпаднали лица от образование и обучение, образователната структура на населението, тъй като в страната има различия между регионите в тези направления. Във връзка с това, за да се допълнят препоръките за мерки за развитие на дуалното обучение в България, е необходимо да се съобразят и някои аспекти и регионални особености на пазара на труда, свързани с младежката безработица и образователната структура на населението в България.

3. Регионални различия в образователната структура на населението и младежката безработица в България

Намаляването на броя на рано отпадналите лица от образователната система е много важно предизвикателство пред политиката в тази област.

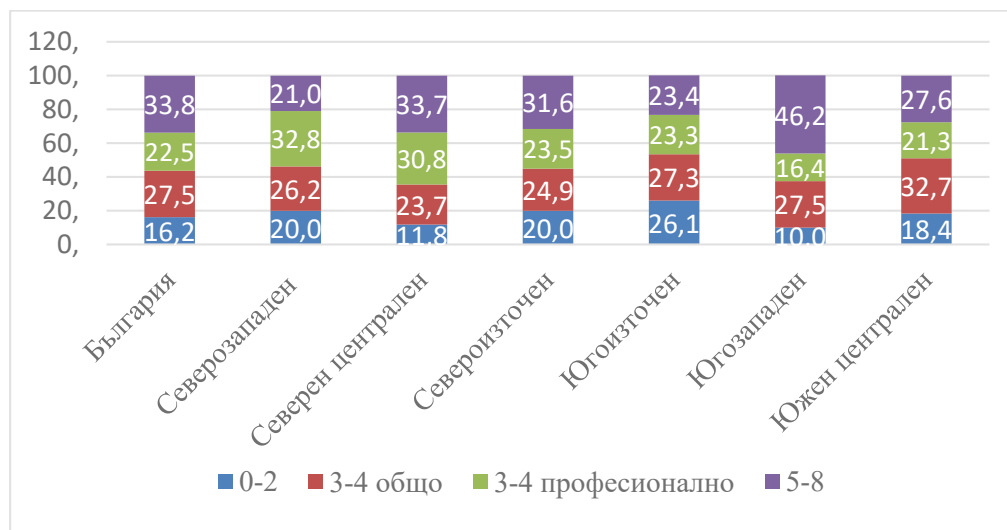

Фигура 3. Рано напуснали образование и обучение в България по NUTS 2 региони, 2007-2022 г., в %

Източник: Евростат.

България се характеризира с едни от най-високите равнища на този показател в ЕС. От 2020 година във всички региони, освен в Югозападен, се отчита намаляване на рано напусналите образование и обучение, но все още делът на тези лица е доста висок. През 2022 година с най-високи нива от по-високи от средното ниво за страната през 2022 г. са Югозападен, Северен централен и Южен централен регион (вж. Фиг. 3).

Следващата характеристика на образователната система, която трябва да се вземе предвид при планиране на мерките за развитието на системата за дуално обучение, са различията в образователната структура на населението по региони, които в България са съществени. Налице са големи вариации както при дела на населението с висше образование и заетостта на средното професионално образование, така и при дела на населението с основно и по-ниско образование. В Югоизточен регион се наблюдава най-висок дял на населението с основно и по-ниско образование, превес на населението със средно общо образование и най-нисък общ дял на населението със средно професионално и висше образование. Най-нисък процент на лицата с висше образование се отчита в Северозападния регион, но там се наблюдава и превес на средното професионално образование над общото (вж. Фиг. 4).

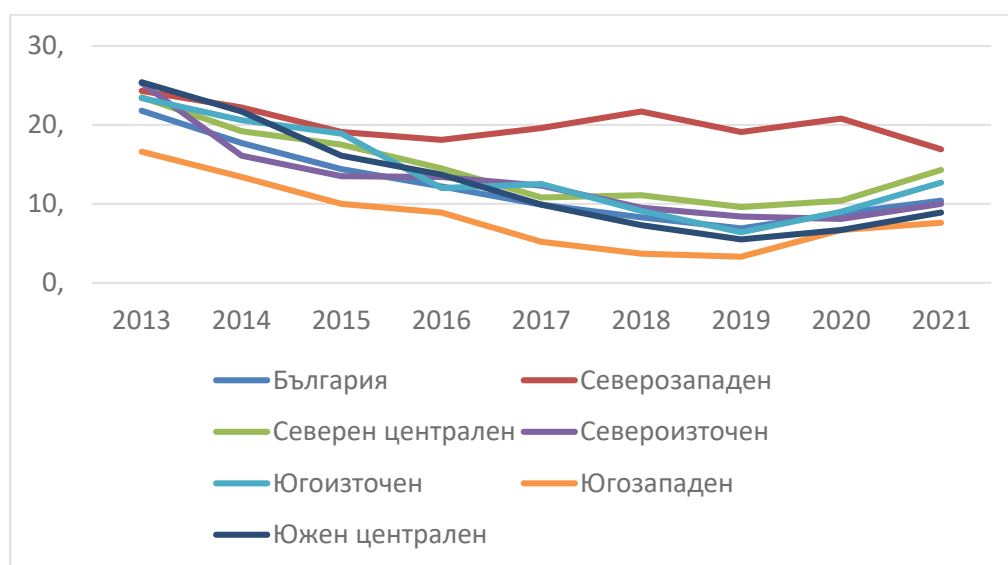

Фигура 4. **Образователна структура на населението¹ (25-34) в България по NUTS 2 региони, 2022, в %**

Източник: Евростат.

¹ За представяне на образователната структура на населението са използвани образователните нива според Международната стандартна класификация на образованието (ISCED 2011), както следва: нива от 0 до 2 за население с основно и по-ниско образование; нива от 3 до 4 за средно образование и нива са от 5 до 8 за висше образование.

Стойностите на младежката безработица също показват сериозни регионални различия в България. Традиционно Югозападният регион се представя най-добре, а в Северозападния се отчитат най-неблагоприятните тенденции, като вариацията в стойностите на показателя са съществени между отделните региони. В Северния централен и Югоизточния регион младежката безработица също е по-висока от средната стойност за страната след 2020 г. (вж. Фиг. 5).

Фигура 5. Младежка безработица 15-29 г. по NUTS 2 региони, 2013–2021

Източник: Евростат.

Идентифицираните различия между регионите в България предполагат, че по-съществено стимулиране на МСП за включване като партньори в дуално обучение може да се осъществи чрез прилагане на регионален критерий. При планиране на мерките за развитие на системата на дуално образование в страната е добре да се положат усилия за обхващане на повече лица, при които има риск от отпадане от образователната система. Този подход, от една страна, ще подпомогне разширяването на дуалната система, а от друга, ще увеличи шанса за първоначалното и продължително интегриране на пазара на труда на тези лица. Това е важно и от гледна точка на прогнозираните тенденции за намаляване на необходимостта от нискоквалифицирани работници или работници без квалификация, свързано с двойния преход към зелена и дигитална икономика. Друга важна целева група за дуалното обучение са лицата, които няма да се обучават във висша образователна степен. При

тях получаването на по-специфични знания за определена професия е важно за по-успешната първоначална и последваща реализация на трудовия пазар.

Взимайки предвид препоръките за приоритетните целеви групи за дуално обучение, а също и идентифицираните регионални различия, може да се направи изводът, че усилията за развитие на дуалната форма на обучение чрез стимулиране на включването на МСП може да се приоритизират в Югоизточния и Северозападния регион. В Югоизточния регион се отчита най-високият дял в България на рано напусналите образование и обучение, а също и на дела на населението с основно и по-ниско образование. Подходящо е, такива лица да се привлекат за включване в дуална форма на обучение чрез атрактивни стипендии и субсидирани възнаграждения, като по този начин се подпомогне тяхната интеграция на трудовия пазар. Освен това в Югоизточния регион се отчита един от най-ниските дялове на лицата с висше образование, поради което следва да се полагат целенасочени усилия за създаване на необходимите умения на трудовата кариера чрез средното образование. Въпреки че реализацията на пазара на труда зависи не само от предлагането на труд, но и от търсенето на труд, придобиването на определени по-специализирани умения в образователната система увеличава шанса за по-успешен преход от образователната система към пазара на труда. Именно чрез дуално обучение могат да се придобият по-специализирани и по-близки до нуждите на бизнеса професионални компетентности. В Северозападния регион се отчита най-ниският дял на населението с висше образование, а също и едни от най-високите дялове на рано напуснали образование и обучение и на населението с основно и по-ниско образование. За него е характерен най-високият дял на населението (25-34 г.) със средно професионално образование в страната. Това предполага, че там дуалната форма на обучение би могла бързо да се развие и да се демонстрират нейните предимства и поради това следва също да се приоритизира при въвеждането на по-широки мерки за стимулиране на МСП за включване в системата на дуално обучение.

Заклучение

Несъмнено малките и средните предприятия трябва да бъдат насърчавани да се включват в дуалната система не само заради ползите за самите тях и обучаемите лица, но и заради положителните външни ефекти, които ще произтекат за икономиката. Разширяването на обхвата на дуалната система сред повече МСП, освен сред големите корпорации, ще

допринесе за утвърждаването ѝ като форма за придобиване на квалификация и осигуряване на заетост. Въпреки че вече има предприети редица действия на национално ниво за стимулиране на предприятията, следва да се обмислят допълнителни стимули за компаниите при отчитане на регионален критерий, съчетани с широка информационна кампания сред МСП. Тази кампания трябва да се съчетае и с мерки за увеличаване на готовността на учениците да се включват в такъв тип професионално обучение, което цели лесен преход и успешна интеграция на пазара на труда на лица със средно професионално образование.

Използвани източници

- Закон за професионалното образование и обучение (ЗПОО) <https://lex.bg/laws/ldoc/2134673921>
- Йорданова, Д. (2014). *Управление и развитие на семейната фирма*. София: УИ Св. Климент Охридски.
- Националната стратегия за малките и средните предприятия 2021-2027 г. Проект ДОМИНО - Дуално образование за модерните изисквания и нужди на обществото <https://dominoproject.bg/>
- Справочник за България за 2019 г. към Законодателния акт за малкия бизнес в Европа (SBA). Брюксел: Европейска комисия.
- Тонева, С. (2023). *Реализиране на дуалната форма на обучение в България – проблеми и предизвикателства*. Професионално образование, 2, 144-153.
- Biavaschi, C., Eichhorst, W., Giulietti, C., Kendzia, M. J., Muravyev, A., Pieters, J., Rodríguez-Planas, N., Schmidl, R., Zimmermann, K. F. (2012). *Youth Unemployment and Vocational Training*. IZA Discussion Papers 6890, Institute of Labor Economics (IZA).
- Brunetti, I., Corsini, L. (2018). *School-to-work transition and vocational education: a comparison across Europe*. International Journal of Manpower, Emerald Group Publishing Limited, 40(8), 1411-1437.
- Dual VET in Slovakia, <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/dual-vet-slovakia>
- Cahuc, P., Carcillo, S, Rinne, U., Zimmermann, K. (2013). *Youth unemployment in old Europe: The polar cases of France and Germany*. IZA Journal of European Labor Studies, 2 (1), 1-23.
- Croatia: experimental dual education programmes, CEDEFOP, 2019 <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/croatia-experimental-dual-education-programmes>

- Hall, C. (2016). *Does more general education reduce the risk of future unemployment? Evidence from an expansion of vocational upper secondary education*. *Economics of Education Review*, Elsevier, 52(C), 251-271.
- Lamza-Maronic, M., Ivancic, I., Majstorovic, M. (2014). *The Role Of Vocational Education And Training In The Youth Employability*. *Interdisciplinary Management Research*, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics, Croatia, 10, 696-711.
- Ryan, P. (2001). *The school-to-work transition: A cross-national perspective*. *Journal of Economic Literature* 39(1), 34-92.
- Zimmermann, K. F., Biavaschi, C., Eichhorst, W., Giulietti, C., Kendzia, M.J., Muravyev, A., Pieters, J., Rodríguez-Planas, N., Schmidl, R. (2013). *Youth Unemployment and Vocational Training*. *Foundations and Trends in Microeconomics*, 9 (1–2), 1-157.
- <https://www.mon.bg/>
- <https://www.nsi.bg/bg/content/5/basic-page/%d0%b7%d0%b0-%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%bf%d0%be%d0%bd%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d1%82%d0%b8%d1%82%d0%b5>
- <https://www.cedefop.europa.eu/>
- <https://ec.europa.eu/eurostat>

Силвия Тонева е редовен докторант в Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Темата на дисертационното и проучване е: „Роля на дуалното обучение за реализиране на политиките по управление на човешките ресурси в организацията“.

ORCID ID: 0009-0001-9671-087X

Кристина Стефанова е главен асистент, доктор по икономика в секция Макроикономика на Института за икономически изследвания при Българската академия на науките, България. **Научни интереси:** икономика на обществения сектор, публични финанси, икономикс на образованието, пазар на труда.

ORCID ID: 0000-0002-1960-3077

ISSN 0323-9004

Народно стопански архив

Свищов, година LXXVII книга 1 - 2024

**Конвергентна икономика – критичен поглед
за пътя на България в ЕС**

**Измерване на въздействието на фискалната
политика върху икономическия растеж
на Армения**

**Риск и възвръщаемост при инвестициите
във фотоволтаични централи чрез проектна
компания и кредитно финансиране**

**Насърчаване на участието на МСП в дуално
обучение в контекста на регионалните различия
в България**

**Икономиката в сянка и укриването на данъци –
поведенчески нагласи и мерки за борба**

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“

СВИЩОВ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор
Проф. д-р Йордан Василев – зам. главен редактор
Проф. д-р Стоян Проданов
Проф. д-р Тодор Кръстевич
Доц. д-р Искра Пантелеева
Доц. д-р Пламен Йорданов
Доц. д-р Светослав Илийчовски
Доц. д-р Пламен Петков
Доц. д-р Анатолий Асенов

МЕЖДУНАРОДЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р ик.н. Михаил А. Ескиндаров – Финансов университет при Правителството на Руската федерация, Москва (Русия).
Проф. д-р ик.н. Григоре Белостечник – Молдовска академия за икономически изследвания, Кишинев (Молдова).
Проф. д-р ик.н. Михаил Ив. Зверяков – Одески държавен икономически университет, Одеса (Украйна).
Проф. д-р ик.н. Андрей Крисоватий – Тернополски национален икономически университет, Тернопол (Украйна).
Проф. д-р ик.н. Йон Кукуй – Университет Валахия, Търговище (Румъния)
Проф. д-р Кен О'Нийл – Университет Ълстер (Ирландия)
Проф. д-р Ричард Торп – Университет Лийдс (Великобритания)
Проф. д-р ик.н. Олена Непочатенко – Умански национален аграрен университет, Уман (Украйна)
Проф. д-р ик.н. Дмитрий Лукьяненко – Киевски национален икономически университет „Вадим Гетман”, Киев (Украйна)
Доц. д-р Мария Стефан – Университет „Валахия”, Търговище (Румъния)
Доц. д-р Анисоара Дунка – Университет "Валахия", Търговище (Румъния)
Доц. д-р Владимир Климух – Брановички държавен университет, Бранович (Беларус)

Екип за техническо обслужване:

Технически секретар: д-р Росица Проданова
Стилов редактор: Анка Танева
Превод английски: ст. преп. Венцислав Диков и ст. преп. д-р Маргарита Михайлова

Адрес на редакцията:

5250 Свищов, ул. „Ем. Чакъров” 2
Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор
☎ (+359) 889 882 298
Д-р Росица Проданова – технически секретар
☎ (+359) 631 66 309, e-mail: nsarhiv@uni-svishtov.bg
Благовеста Борисова – компютърен дизайн
☎ (+359) 882 552 516, e-mail: b.borisova@uni-svishtov.bg

НАРОДНОСТОПАНСКИ АРХИВ

ГОДИНА LXXVII, КНИГА 1 – 2024

СЪДЪРЖАНИЕ

Виктор Йоцов

Конвергентна икономика – критичен поглед за пътя на България в ЕС /3

Мариам Восканян, Хрипсима Габриелян

Измерване на въздействието на фискалната политика върху икономическия растеж на Армения /21

Тодор Георгиев

Риск и възвръщаемост при инвестициите във фотоволтаични централи чрез проектна компания и кредитно финансиране /38

Силвия Тонева, Кристина Стефанова

Насърчаване на участието на МСП в дуално обучение в контекста на регионалните различия в България /57

Николай Калистратов

Икономиката в сянка и укриването на данъци – поведенчески нагласи и мерки за борба /72